

KRYSTYNA SZELAĞOWSKA

NORWESKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE
W TRONDHEIM W XVIII WIEKU
I JEGO MIĘDZYNARODOWE KONTAKTY

DOI: 10.15290/sp.2017.25.06

Abstrakt. Tematem artykułu są płynące z społecznego i kulturowego ożywienia okoliczności i uwarunkowania powstania pierwszego naukowego towarzystwa w XVIII-wiecznej Norwegii (1760) oraz jego międzynarodowe powiązania. Ukazuje, jak powyższe zjawiska odzwierciedlają na gruncie norweskim recepcję idei oświeceniowych oraz koncepcji europejskiej republiki uczonych.

Słowa kluczowe: Norwegia, oświecenie, towarzystwa naukowe, republika uczonych

Abstract. The 18th century is a period of social and cultural revival in Norwegian history. It is connected to the reception of the European Enlightenment ideas as well as the concept of the Republic of Letters. The foundation and international contacts of the Royal Norwegian Society of Sciences and Letters (1760), which are depicted in this text, are a good example of the above phenomenon.

Key words: Norway, Enlightenment, learned societies, Republic of Letters

W XVIII w. w wielu krajach Europy wśród elit powszechna była świadomość mizerności uniwersytetów. Większość z nich cierpiała wskutek spadku poziomu, nepotyzmu, trawiły je różne bolączki związane z wąsko pojętym praktycznym rozumieniem roli uczelni wyższej, postrzeganej jako kształcenie urzędników i duchownych, a ogólnie, koncentracja na nauczaniu właśnie. Zakładano, że do zadań uniwersytetu nie należy prowadzenie badań naukowych, w każdym razie nie w nowoczesnym pojęciu, które wiązało je przede wszystkim z rozwojem nauk empirycznych. Silne przywiązanie uczelni do arystotelizmu, nieufność wobec „nowinek” nie sprzyjały adaptacji nowego myślenia o nauce. Choć część odkryć wielkiego XVII w. i jego rewolucji naukowej doszła do skutku także w murach uniwersytetów, to jednak wyraźnie było widać, że ciężar życia naukowego, w rozumieniu nowoczesnym, przesuwają się do innych struktur. Były to, zakładane w XVII i XVIII w. nowe

szkoły, także o praktycznym nastawieniu, dążące do kształcenia kadr nowoczesnego państwa, ale postrzegające te kadry i ich kwalifikacje już inaczej. Można symbolicznie ująć, że nacisk kładły nie na naukę łaciny, ale języka francuskiego.

Drugą alternatywną strukturą, która miała wypełnić lukę powstałą wskutek upadku uniwersytetów stały się towarzystwa naukowe. Z pewnością najsłynniejsze i najbardziej prężne to angielskie Royal Society, ale przykładów takiej działalności jest bardzo wiele, także starszych. Zapewne radykalne i kategoryczne przeciwstawianie sobie środowisk naukowych uniwersyteckich i związanych z towarzystwami nie ma racji bytu, chociażby dlatego, że ci sami ludzie uczestniczyli w życiu jednych i drugich¹. Pod jednym wszelako względem towarzystwa miały nad uniwersytetami przewagę: były bardziej otwarte, innowacyjne, mniej skrupowane formalnymi wymaganiami w jakich działał uniwersytet – pozostający pod kontrolą Kościoła albo państwa, względnie obu. Towarzystwa szybko stały się nieodzownym elementem kształtującej się w nowożytnej Europie republiki uczonych – wymaginowanej struktury, opartej na ponadstanowych, ponadnarodowych i ponadwyznaniowych więzach między intelektualistami².

W czasach oświecenia idea tworzenia towarzystw naukowych wpisała się w wielki program cywilizacyjnego postępu, postrzeganego także jako wymóg patriotyzmu. Towarzystwa o profilu humanistycznym, czyli historyczne, literackie czy językowe miały zgłębiać dzieje ojczyzny, rozwijać narodową kulturę i dbać o rozwój i wzbogacanie rodzimego języka – wszystko po to, by ojczyzna mogła dotrzymać kroku najwyżej rozwiniętym krajom, które dzierżyły kulturalną hegemonię – jak Francja, lub tę hegemonię utrzymać. A w końcu, by móc tę hegemonię zwalczać: bezkrytyczny snobizm na wszystko, co francuskie należał do najcięższych grzechów w oczach Oświeconych.

Nie mniej istotną rolę do odegrania miały towarzystwa o profilu przyrodniczym, czy szerzej, kładące nacisk na nauki eksperymentalne. Tu zadaniem podstawowym było promowanie nauki, która w sposób bezpośredni przyczyni się do gospodarczego postępu. I tu motyw patriotyczny był kluczowy: ojczyzna miała się dzięki temu wzbogacić, rozwinąć, gospodarczo miała konkurować z bogatymi krajami Europy.

¹ P. Burke, *Spółeczna historia wiedzy*, przekł. A. Kunicka, Warszawa 2016, s. 56.

² Tamże, s. 33, 60–61.

Wszystkie te motywy skupiają się w, mało znanym polskiemu czytelnikowi, przypadku norweskiego towarzystwa naukowego, powstałego w XVIII w. w Trondheim³.

W tej epoce Norwegia, będąca częścią monarchii duńskiej pod panowaniem dynastii Oldenburgów, powoli wydobywała się z kulturowego marazmu, w jakim pogrążona była od czasów późnego średniowiecza. Zachodzące w epoce nowożytnej przemiany: reformacja i wprowadzenie wyznania ewangelicko-augsburskiego, przekształcenia społeczne, w tym rozwój nowych, narodowych elit, oraz gospodarcze, dzięki którym kraj wkroczył na drogę rozwoju nowoczesnej, wczesnorynkowej gospodarki, nie od razu dały efekt w postaci postępu kulturowego. Pod tym względem Norwegia pozostawała peryferyjnie uzależniona od stolicy monarchii – Kopenhagi. W tym mieście działał jedyny w monarchii uniwersytet (od 1479 r.), tu w XVIII w. zaczęły też powstawać towarzystwa naukowe. Było to przede wszystkim utworzone w 1742 r. Duńskie Królewskie Towarzystwo Naukowe (*Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*) oraz powołane kilka lat później, w 1745 r., Duńskie Królewskie Towarzystwo Badania Dziejów Ojczyzny (*Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie*).

W połowie XVIII w. doszły w Norwegii do głosu elity, rozwijające się w toku wieloletnich przemian, mające norweską świadomość narodową i bardzo silnie rozwinięte uczucia patriotyczne, stymulowane także europejskim oświeceniem. Patriotyczna duma połączona z poczuciem dyskryminacji zaczęła dawać efekty w postaci różnych inicjatyw organizacyjnych, które miały nie tylko wypełnić kulturową lukę, ale też wesprzeć emancypację narodowej kultury spod wpływów duńskich⁴. Taką inicjatywą było właśnie towarzystwo w Trondheim. Dzięki nawiązywanym międzynarodowym kontaktom, norwescy intelektualiści powoli zaczęli wchodzić w świat europejskiej republiki uczonych.

*
* * *

W 1751 r. do położonego na północy Norwegii starego i historycznego miasta Trondheim przybyło dwóch młodych ludzi: duński szlachcic Peder Fri-

---

³ Szerzej o powstaniu i działalności Towarzystwa zob. K. Szelągowska, *Norweskie Towarzystwo Naukowe w Trondheim na tle życia umysłowego w Norwegii XVIII wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1988, t. 3 (XXXII), z. 4, s. 137–152.

⁴ O tych procesach zobacz szerzej: K. Szelągowska, *My Norwegowie. Tożsamość narodowa norweskich elit w czasach nowożytnych*, Kraków 2011, s. 165–197, 261–265.

derich Suhm⁵ oraz Norweg Gerhard Schøning⁶, mianowany rektorem tamtejszej szkoły katedralnej. Obu łączyła przyjaźń oraz fascynacja historią. Postanowili razem ją badać podzieliwszy ją między siebie: Suhm miał zająć się dziejami Danii, Schøning – Norwegii. Ważny okazał się zwłaszcza dorobek tego ostatniego: w dziełach Schøninga, przede wszystkim w jego trzypięciotomowych *Dziejach Królestwa Norweskiego* (*Norges Riiges Historie*), zawarte zostało przypomnienie dawnej chwały i potęgi oraz obraz przodków: imponujących siłą i walecznością „olbrzymów”. Dziejopisarstwo Schøninga wywarło silny wpływ na młode pokolenie intelektualistów norweskich, rozwijające w drugiej połowie XVIII w. program narodowy, także w postaci literatury pięknej⁷.

Kształtowanie się tego programu wiązało się także z recepcją na norweskim gruncie idei europejskiego oświecenia. Obaj historycy nie tylko reprezentowali nowe, oświeceniowe myślenie, ale także zgodni byli, że powinien w Norwegii nastąpić rozwój oświaty, przez zakładanie nowych szkół, także uniwersytetu, oraz instytucji naukowych. W różnych publicznych wystąpieniach utyskiwali na trudną sytuację: podkreślali, że krzywdą i dyskryminacją narodu norweskiego jest to, że nie ma dotąd własnej uczelni wyższej, że nie istnieją inne instytucje naukowe.

Miasto, do którego w 1751 r. się udali – Schøning słuźbowo, Suhm prywatnie bowiem miał plan ożenku z dziedziczką jednej z największych fortun w Norwegii, kupieckiej rodziny Angell – czyli Trondheim, liczyło sobie ok. 7 tys. mieszkańców. W cieniu historycznego symbolu norweskiej państwowości – katedry Nidaros, miejsca koronacyjnego i nekropolii średniowiecznych władców Norwegii, mieszczańskie elity obcego pochodzenia

---

⁵ Peder Fridrich Suhm, (1728–1798), duński urzędnik pochodzenia szlacheckiego, historyk, pisarz; autor wielu prac naukowych, głównie historycznych pozostających w nurcie tradycyjnej historiografii; wśród nich największe znaczenie miał podręcznik dla młodzieży *Danmarks, Norges og Holstens Historie i Udtog, til den studerende Ungdoms Tjeneste* (1776). Dzieła zebrane Suhma wydawane na przełomie stulecia liczyły 14 tomów. Był także wielkim bibliofilem, zgromadził zbiór liczący ok. 90 tys. woluminów, który po jego śmierci trafił do Królewskiej Biblioteki w Kopenhadze. Część zbioru po kilkunastu latach, jako dar króla Fryderyka VI dla nowo utworzonego Uniwersytetu w Christianii, została przekazana do Norwegii.

⁶ Gerhard Schøning, 1722–1780, norweski historyk; urodzony na Lofotach, ukończył Uniwersytet w Kopenhadze; 1751–1765 rektor szkoły katedralnej w Trondheim; 1765 mianowany profesorem historii w Akademii w Sorø, 1777 archiwista królewski; autor najważniejszych prac o dziejach Norwegii w XVIII w. oraz opisu katedry Nidaros w Trondheim (1762), a także relacji z podróży (1773–1775) po Norwegii w poszukiwaniu pamiątek historycznych.

⁷ K. Szelągowska, *My Norwegowie...*, s. 328–334.

– duńskie, niemieckie, angielskie – stopniowo się asymilowały. Coraz częściej też skutkiem bogacenia się były kulturowe aspiracje poszczególnych członków kupieckich rodów. Już w 1660 r. powstała tu pierwsza księgarnia⁸. W mieście istniało 37 bibliotek prywatnych, do największych należał księgozbiór Thomasa Angella (prawie 7 tys. woluminów). Działała szkoła katedralna oraz Seminarium Lapponicum, czyli szkoła dla misjonarzy mających działać wśród Samów⁹ na dalekiej północy. W 1739 roku założono drukarnię, w latach sześćdziesiątych zaczęła ukazywać się gazeta codzienna „Trondhiems Adresse-Contoires Efterretninger” (nazywana też „Trondheimske Tidende”), a Suhm publikował periodyk „Trondheimske Samlinger”. W mieście w tym czasie działali znani z ambicji intelektualnych ludzie: Benjamin Dass¹⁰, poprzednik Schøninga na stanowisku rektora, Robert Stephan Henrici¹¹, lekarz miejski, autor wielu publikacji naukowych z zakresu medycyny, czy Georg Christian Oeder¹², sławny duński botanik, prowadzący w Trondheim badania naukowe w latach 1758–1760¹³. Istniało zatem w Trondheim środowisko, charakteryzujące się intelektualnymi zainteresowaniami. Ludvig Holberg, osobiście zajmujący się dystrybucją własnych książek wspominał, że nigdzie w Norwegii nie ma takiego „rynku” jak właśnie w Trondheim¹⁴.

Młodzi historycy, Suhm i Schøning nie mieli zatem poczucia, że znaleźli się na intelektualnej pustyni, choć niewątpliwie doskwierała im odległość od stolicy państwa, Kopenhagi, będącej przecież także centrum naukowym monarchii. Już wkrótce jednak pojawiła się szansa na znaczący postęp w tej dziedzinie. Powstał pomysł wzbogacenia narodowej kultury o strukturę or-

⁸ S. Supphellen, *Innvandrerne by, Trondheims historie 997–1997*, t. 2, Oslo 1997, s. 322.

⁹ Funkcjonująca długi czas nazwa Lapończycy (norw. Lapper) ma w języku norweskim raczej pejoratywne zabarwienie. Choć nie występuje ono w języku polskim, coraz częściej także u nas stosuje się nazwę Samowie (zob. *Droga na Północ. Antologia norweskiej literatury faktu*, oprac. A. Knyt, Warszawa 2016, s. 467–479).

¹⁰ Benjamin Dass, 1706–1775, norweski uczonec, nauczyciel, 1735–1753 rektor szkoły katedralnej w Trondheim, wywarł wpływ na wielu członków norweskich elit tego czasu; swój księgozbiór przekazał w testamencie Schøningowi z zastrzeżeniem, że po śmierci tegoż ma być przekazany Towarzystwu Naukowemu w Trondheim.

¹¹ Robert Stephan Henrici, 1718–1781, pochodzący z Danii lekarz miejski w Trondheim 1749–1781, pierwszy nauczyciel przyrody w szkole katedralnej; eksperymentował w latach sześćdziesiątych ze szczepieniami przeciw ospie.

¹² Georg Christian Oeder, 1728–1791, duński przyrodnik pochodzenia niemieckiego; stworzył ogród botaniczny w pałacu Amalienborg w Kopenhadze, zainicjował prace nad dziełem *Flora Danica* (1761–1883); zajmował się także kwestiami gospodarczymi i demograficznymi.

¹³ K. Slettsrand, „Trondheimsmiljøet” og tanken om et norsk universitet ca 1760–1811. *Ballade om et nasjonalt symbol eller et ektefølt behov?*, Trondheim 2005, s. 30–32.

¹⁴ S. Supphellen, dz. cyt., s. 322–323.

ganizacyjną, która mogłaby pełnić rolę inicjatora i koordynatora działalności naukowej. Zmiana ta wiązała się z pojawieniem się w 1758 r. w Trondheim trzeciej osobistości, Johana Ernsta Gunnerusa¹⁵, mianowanego tamtejszym biskupem.

Gunnerus był człowiekiem pełnym energii i ambicji. Jako nauczyciel akademicki koncentrował się – poniekąd w sposób typowy dla ówczesnych uczonych – na zagadnieniach teologicznych i filozoficznych. Przybycie do Trondheim okazało się punktem zwrotnym w jego naukowej karierze, bowiem zetknąwszy się z Suhmem i Schøningiem oraz zapoznawszy się z warunkami swojej diecezji, biskup radykalnie zmienił zainteresowania. Po pierwsze, ożyły w nim uczucia patriotyczne, którymi – urodzony i wychowany w Christianii – obdarzył cały kraj. Po drugie, spotkanie z Henricim, Oederem, a przede wszystkim dostrzeżenie bogactwa przyrody okręgu Trøndelag obudziło w nim fascynację badaniami nad florą i fauną okolic. Jako teolog, Gunnerus postrzegał w działalności biologa także motyw religijny: dzięki takim badaniom lepiej można by ukazać i objaśnić wielkość Bożego Stworzenia. Jako człowiek oświecenia uważał, że poznanie przyrody może w bezpośredni sposób przyczynić się do ekonomicznego rozwoju. Wkrótce po odbyciu pierwszych wizytacji diecezji, biskup ogłosił list pasterski, w którym namawiał podległe duchowieństwo do podjęcia badań przyrodniczych w parafiach. Można przypuszczać, że wielu pastorów osłupiało czytając posłanie swego nowego pasterza, ale byli i tacy, którzy odnieśli się doń z prawdziwym entuzjazmem. Ale najbardziej czynnym przyrodnikiem w całym okręgu Trøndelag stał się odtąd sam biskup Gunnerus.

Uczony szybko zorientował się, że jego działalność będzie miała większe znaczenie, jeśli uda się stworzyć strukturę organizacyjną. Poza scharakteryzowanymi wyżej oświeceniowymi motywami był także rodzimy, norweski: fakt, że w kraju brakowało jakiegokolwiek naukowego centrum. Jego stworzenie, w postaci towarzystwa naukowego, miało zatem także cel patriotyczny i ogólnokrajowy.

Biskup przyłączył się do prywatnych naukowych spotkań Schøninga i Suhma, którzy wspólnie prowadzili badania historyczne. Panowie najpierw spotykali się na gruncie prywatnym, potem Schøningowi udało się wygospodarować lokum w szkole. Od 1760 r. mówili o sobie „Det Trondhjem-

---

¹⁵ Johan Ernst Gunnerus, 1718–1773, norweski uczony, duchowny; syn lekarza, ukończył Uniwersytet w Kopenhadze, studiował w Halle oraz w Jenie, gdzie w 1748 objął funkcję wykładowcy; od 1754 na UK, od 1758 biskup Trondheim; autor prac z zakresu filozofii i teologii oraz przyrodoznawstwa, w tym słynnej dwutomowej *Flora Norvegica* (1766, 1772).

ske Selskab”, właśnie używając nazwy miasta w lokalnym dialekcie (czyli Trondhjem, a nie Trondheim) . Rok później obwieścili swoje istnienie światu wydając pierwszy tom „Pism” – Det Trondheimske Selskabs Skrifter, które ukazują się do dziś. Wkrótce utworzona została biblioteka oraz archiwum. Zaczęto także gromadzić zbiory przyrodnicze.

W lipcu 1767 r. dekretem królewskim Towarzystwo Trondheimskie uzyskało statut i ukonstytuowało się jako Królewskie Norweskie Towarzystwo Naukowe w Trondheim (Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab). Pod tą nazwą, nadal w brzmieniu duńskim, funkcjonuje do dziś. Zgodnie z ówczesnymi zwyczajami funkcję prezesa, raczej tytułarną, objął członek rodziny panującej, książę Fryderyk, przyrodni brat króla Chrystiana VII. Wiceprezesem został biskup Gunnerus.

W ciągu kilkunastu zaledwie lat, Towarzystwo stało się głównym ośrodkiem nie tylko działalności naukowej w Norwegii, ale także ważnym forum poruszania spraw publicznych. To założyciel Towarzystwa, biskup Gunnerus stworzył w 1772 r. pierwszy projekt uniwersytetu norweskiego, chcąc zainteresować nim Johanna Friedricha Struenseego, osobistego lekarza chorego umysłowo króla Chrystiana VII i faktycznie samozwańczego dyktatora monarchii. Potem, wielokrotnie sprawę tę poruszano na spotkaniach w Towarzystwie. W 1788 r. w związku z wizytą w Norwegii następcy tronu, księcia Fryderyka, na uroczystym zebraniu w Towarzystwie, ówczesny wiceprezes, Frederik Hagerup w mocnych słowach upomniał się o uniwersytet dla swego kraju. Towarzystwo prowadziło działalność premiowania przodujących rolników, pragnąc w ten sposób przyczynić się do gospodarczego postępu.

Biskup Gunnerus nigdy nie zamierzał zadowolić się lokalnym i krajowym zasięgiem działalności Towarzystwa. Wręcz przeciwnie. Zależało mu na tym, by wiedza o norweskiej organizacji, jej naukowych osiągnięciach rozeszła się w Europie, pokazując światu, że także w tej dziedzinie Norwegia ma się czym pochwalić. Utrzymywał zresztą korespondencję z wieloma uczonymi europejskimi, jak szwedzki astronom i statystyk Pehr Wargentin¹⁶, niemiecki geolog Johann Ernst Immanuel Walch¹⁷ znany z Jeny, którego droga życiowa była podobna – tak jak Gunnerus zaczął aktyw-

¹⁶ Pehr Wargentin, 1717–1783, szwedzki uczyony, autor prac z zakresu astronomii, wieloletni sekretarz szwedzkiej Akademii Nauk, jeden z inicjatorów utworzenia centralnego biura statystycznego (1748) i wybudowania obserwatorium w Sztokholmie.

¹⁷ Johann Ernst Immanuel Walch, 1725 – 1778, niemiecki teolog, językoznawca i geolog; profesor Uniwersytetu w Jenie; najbardziej znane jego dzieło to *Die Naturgeschichte der Versteinerungen* (1768–1773).

ność naukowca od teologii, zaś pod koniec życia poświęcił się badaniom mineralogicznym. Utrzymywał biskup także kontakty ze swym dawnym nauczycielem Joachimem Georgem Darjesem¹⁸. Było dla Gunnerusa oczywiste, że w skład członków Towarzystwa w Trondheim należy zapraszać uczonych z zagranicy. Pierwszym z nich był Linneusz.

Szwedzki uczonej od dawna był znany i popularny w Danii-Norwegii i to mimo niezbyt przyjaznych stosunków łączących oba państwa. Pod jego wpływem naukami przyrodniczymi zainteresował się król Fryderyk V, który w 1754 r. zaangażował Oedera do rozpoczęcia prac nad wzorowanym na zielniku Linneusza (*Flora Suecica*) dzieła *Flora Danica*¹⁹. Kontakty Linneusza z Norwegią istniały już wcześniej, odbył on bowiem w latach trzydziestych dwie podróże po jej północnych rubieżach. W latach 1753–1774 przybyło do Uppsali 11 Norwegów, by studiować biologię bezpośrednio u Mistrza²⁰. Z wieloma norweskiimi uczonymi szwedzki botanik utrzymywał kontakty korespondencyjne. Wśród nich, na pierwszym miejscu znajdował się biskup Gunnerus. Już w swym liście pasterskim biskup zalecał pastorom, by zapoznawali się z najważniejszymi dziełami Linneusza, *Flora Suecica*, *Fauna Suecica* oraz *Systema Naturae*.

Inicjatywa nawiązania kontaktu wyszła od Norwega, który pierwszy list, po łacinie, napisał w kwietniu 1761 r. Obu uczonych łączył religijny, apologetyczny motyw uprawiania nauki: „na wieczną chwałę Imienia Bożego”, jak to wyraził Gunnerus²¹. Początkowe odpowiedzi Linneusza były raczej wstrzeżmięzliwe, ale z czasem pojawiało się w listach coraz więcej ciepła, życzliwości i wyrazów autentycznej przyjaźni. Szwedzki uczonej był pod wrażeniem bogactwa dostarczanych mu przez Gunnerusa naukowych informacji. W 1767 r., w dowód swej sympatii, jednemu z odkrytych rodzajów roślin nadał nazwę *Gunnera*. Dodajmy, że jest to kłączowa bylina występująca na południowej półkuli, jej nazwa w języku polskim także brzmi gunnera lub wyskoczek. Po dwóch latach wymiany listów obaj panowie przeszli na swoje ojczyste języki. Treścią korespondencji jest przede wszystkim wymiana informacji naukowych, opisy roślin, zwierząt, swoich obserwacji i eksperymentów.

¹⁸ Joachim Georg Darjes, 1714–1781, niemiecki duchowny, filozof, propagator oświecenia; wieloletni profesor Uniwersytetu w Jenie, od 1763, na prośbę Fryderyka II, wykładowca Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą; 1766 założył tam *Königlich gelehrte Gesellschaft zum Nutzen der Wissenschaften und Künste*.

¹⁹ H. Printz, *Biskop Gunnerus som botaniker*, w: *Johan Ernst Gunnerus, 1718 – 26 Februar – 1918. Mindeblade utgitt av det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*, Trondheim 1918, s. 79.

²⁰ O. Dahl, *Carl von Linnés Forbindelse med Norge*, Trondhjem 1907, s. 22–39.

²¹ *Johan Ernst Gunnerus og Carl von Linné brevveksling 1761–1772*, Trondheim 1976, s. IX.

W jednym z listów Linneusz z zazdrością wspominał, jakie możliwości daje biskupowi jego kościelny obowiązek: wielomiesięczne wizytacje całej rozległej diecezji, które faktycznie Gunnerus wykorzystywał do prowadzenia badań naukowych²². Ale z czasem tematyka się poszerza. W latach 1771–72 biskup raportował swemu przyjacielowi o swojej działalności w Kopenhadze, gdzie na zlecenie Struensego miał opracować reformę Uniwersytetu Kopenhaskiego, a przy okazji podjął starania o stworzenie odrębnej uczelni w Norwegii. W czasach trwania przyjaźni obu uczonych Gunnerus wydał dwa tomy swojego dzieła *Flora Norvegica* oraz został przyjęty na członka szwedzkiej Akademii Nauk. Korespondencję przerwała śmierć Gunnerusa w 1772 roku, a jej ostatecznym zakończeniem był list, jaki w 1774 r. wystosował do Linneusza bratanek biskupa, Nils Dorph Gunnerus, opisując ostatnie miesiące jego życia.

Korespondencję z Linneuszem utrzymywało wielu członków Towarzystwa, wśród nich był Jacob Nicolai Wilse²³, który w odpowiedzi na swój list otrzymał od uczonego nasiona różnych użytecznych i ozdobnych roślin. Do wielbicieli Linneusza należał członek Towarzystwa pastor Hans Strøm²⁴, autor wzorcowego i bardzo popularnego w XVIII w. opisu topograficznego swojej parafii. Z jego dzieł czerpał nie tylko naukowe informacje, ale i inspiracje do swych studiów nad florą i fauną²⁵. Opublikowawszy *Opis parafii Sundmøre* Strøm wysłał swoje dzieło Linneuszowi i otrzymał w odpowiedzi list z pochwałami. O zdarzeniu tym, świadczącym – w mniemaniu współczesnych – niewątpliwie o randze naukowej i wybitności dzieła Strøma, informował po jego śmierci w mowie pożegnalnej, pastor Hans Jacob Wille, patriota norweski, działacz na rzecz powołania uniwersytetu norweskiego i autor opisów topograficznych. Przyznawał także, że on sam, przygotowu-

²² M. Aase, *Vitenskap og nasjonsbygging. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim på 1700-tallet. Foredrag på Chr. Hansteen-symposium, Blindern, Oslo universitet, 26/10 2002*, „Til Opplysning” 2003, nr 13, http://www.ub.ntnu.no/formidl/utgivelser/tilOpplysning/to_nr13.html (1 of 13) 13.02.2007 12:49:31 (dostęp: 22.06.2017).

²³ Jacob Nicolai Wilse, 1735–1801, norweski duchowny i uczyony, pochodzenia duńskiego; autor cenionych opisów topograficznych, głównie regionu Østfold we wschodniej Norwegii, uważa się go za protoplastę badań regionalnych; propagował uprawę ziemniaka w Norwegii; badał zjawiska pogodowe i wydał pionierskie dzieło *Meteorographia compendiosa* (1778), w którym zaproponował system symboli do opisania obserwacji pogodowych, wykorzystany przez Societas Meteorologica Palatina w Mannheim przy zorganizowaniu pierwszej globalnej sieci meteorologicznej. Z towarzystwem tym stale współpracował.

²⁴ Hans Strøm, 1726–1797, norweski duchowny i uczyony; autor *Physisk og oeconomisk beskrivelse over Søndmørs fogderie* (1762–1769); zaangażowany w starania o utworzenie norweskiego uniwersytetu.

²⁵ S. Larsen, *Med draging mod nord. Gerhard Schøning som historiker*, Tromsø 1994, s. 43.

jąc plan podróży po norweskim regionie Telemark, oparł się na tym, który Linneusz przyjął w swych podróżach po Szwecji. Określał przy tym szwedzkiego uczonego mianem: „Największe światło wiedzy na tym świecie”²⁶. Także historyk Gerhard Schøning, pisząc opis podróży po Norwegii w latach 70. wzorował się na analogicznych dziełach Linneusza²⁷.

Ale związki z Linneuszem nie wyczerpują zagranicznych kontaktów Towarzystwa Naukowego w Trondheim. Zaproszono także w 1768 roku Maximiliana Hella²⁸ z monarchii Habsburgów, węgierskiego astronoma i jezuitę. Zaproszono także (1768) Carstena Niebuhr²⁹, niemieckiego geografa i podróżnika, pozostającego na duńskiej służbie, jedynego z naukowców, który powrócił z słynnej duńskiej ekspedycji do Arabii³⁰. Zagranicznym członkiem był także słynny francuski matematyk d’Alembert, choć o bliższych jego związkach z Norwegami nie wiadomo.

W latach siedemdziesiątych Norweskie Towarzystwo Naukowe nawiązało kontakty z gdańskim Naturforschende Gesellschaft, czyli Towarzystwem Przyrodniczym, założonym pod koniec 1742 r., a działającym od 1743 r.³¹ Sekretarz norweskiego Towarzystwa Lorentz Wittrup, a następnie wiceprezes Frederik Hagerup byli członkami gdańskiej organizacji i dzięki nim nawiązano korespondencję. Prezes Hagerup w latach 1779–1786 prowadził korespondencję z członkiem gdańskiego Towarzystwa baronem Fryderykiem Augustem Zorn von Plobsheimem. Wynika z niej, że Norweskie Towarzystwo Naukowe otrzymało z Gdańska wiele książek gdańskich autorów, jak np. Jakuba Teodora Kleina, G. Reygera. Naturforschende Gessellschaft przysłała do Trondheim minerały, muszle. Wymieniano się także informacjami

²⁶ H.J. Wille, *Samling af Mindetaler*, Kjøbenhavn 1805, s. 265, 268; tenże, *Utrykte Optegnelser om Thelemarken*, wyd. L. Daae, „Historisk Tidsskrift”, seria 2, t. 3, Kristiania 1882, s. 150.

²⁷ S. Larsen, op. cit., s. 33.

²⁸ Maximilian Hell, właściwie Hell Miksa, 1720–1792, jezuita, lingwista i astronom węgierski; 1756 został dyrektorem Obserwatorium w Wiedniu; przebywał 1768–1769 w Vardø (najdalej na północ wysunięty norweski półwysep), gdzie udał się, by śledzić zjawisko astronomiczne tzw. tranzyt Wenus, a przy okazji badał język i obyczaje Samów. Został też członkiem duńskiego towarzystwa naukowego i szwedzkiej Akademii Nauk.

²⁹ Carsten Niebuhr, 1733–1815, niemiecki podróżnik, kartograf; pochodził z chłopskiej rodziny; ukończył uniwersytet w Getyndze; od 1758 na służbie duńskiego króla Fryderyka V, wziął udział w słynnej ekspedycji do Arabii (1761–67); ojciec słynnego pruskiego historyka Bartholda Georga Niebuhr (1776–1831).

³⁰ B. Berglund, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab – en 1700-tallshistorie fra Trondheim, „Aarbøger for Nordisk oldkyndighed og historie”, 2007, s. 63.*

³¹ *Acta Litteraria Regni Poloniae et magni Ducatus Lithuaniae*, a. MDCCCLV publicata, trimestre primum, *Varsoviae et Lipsiae*, 35, w: B. Suchodolski, *Nauka polska w okresie oświecenia*, Warszawa 1953, s. 200.

na temat doświadczeń naukowych³². Wedle norweskiego historyka, do tego jednak w zasadzie współpraca się ograniczała³³.

Dodajmy, by wspomnieć o polonikach, że w zbiorach książkowych Towarzystwa znajdowało się kilka książek poświęconych sprawom polskim i wydanych przez polskich autorów, jak np. dzieła Andrzeja Załuskiego, Szymona Starowolskiego, Marcina Kromera, Stanisława Lubienieckiego młodszego, czy gdańszczanina Gotfryda Lengnicha. Ponadto, zgromadzono nieco relacji i opisów podróży³⁴.

Pod koniec XVIII w., nieco podupadłe Towarzystwo, a konkretnie jego zbiory, zostało odnotowane przez kilku podróżników, którzy w 1799 r. zwiedzali Norwegię. Byli to dwaj Anglicy, profesorowie Uniwersytetu w Cambridge Thomas Robert Malthus, słynny demograf oraz Edward Daniel Clarke, pierwszy profesor mineralogii w Anglii. Z opisów wyłania się obraz dość smutny: widać było, że czasy prężnej działalności biskupa Gunnerusa organizacja ma za sobą. Anglicy pisali, że zbiory naturalistów są niewielkie, w kiepskim stanie. Przyszłą karierę nowej dziedziny badań historycznych, archeologii, zwiastowały zainteresowania podróżnych: najbardziej zafrapowały ich relikty archeologiczne, pochodzące z wykopalisk w Norwegii, przeprowadzonych w 1780 r.: były to kości i broń pochodząca z kurhanu grobowego w Namdalen. Clarke zwrócił także uwagę na przedmioty pochodzące z północy Norwegii, rytualne obiekty Samów, jak magiczny bęben³⁵.

Nie można powiedzieć, by Norweskie Towarzystwo Naukowe w Trondheim już w XVIII w. stało się znaczącą instytucją w życiu naukowym Europy. Pamiętać jednak należy o tym, że Norwegia w XVIII w. dopiero podnosiła się z co najmniej dwuwiekowego zapóźnienia w rozwoju oświaty i nauki. Że, jak mawiali sami Norwegowie w tym stuleciu, przeszkodą w postępie było lekceważenie przez duńskie władze norweskich potrzeb, niechęć do zwiększenia samodzielności kraju w zakresie oświaty i nauki. Że wreszcie, w tym czasie Norwegia liczyła sobie nieco ponad 700 tys. ludności, co oznacza także niewielką liczebność elit. To, że mimo tych wszystkich przeszkód Norwegowie w XVIII stuleciu zdołali nawiązać do głównych trendów rozwojowych europejskiej cywilizacji, że sami, własnymi siłami, zdołali stworzyć naukowy ośrodek, który przetrwał do dziś, uznać należy za wielkie osiągnię-

³² K. Ślaski, *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych*, Wrocław 1977, s. 243–44.

³³ H. Midbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Historie*, t. 1, Trondheim 1960, s. 101.

³⁴ *Catalog over det norske Videnskabersselskabs Samlinger*, oprac. R. Nyerup, Kjøbenhavn 1808; K. Ślaski, dz. cyt., s. 244.

³⁵ B. Berglund, dz. cyt., s. 67–69.

cie. Towarzystwo było dowodem, że także w tym, odległym i ubogim kraju na północy oświeceniowe idee zapuszczały korzenie, że ideały republiki uczonych, nakazujące odrzucać wszelkie stanowe i wyznaniowe uprzedzenia były twórcom organizacji, takim jak biskup Gunnerus, bliskie. Z pewną przesadą, właściwą przyjaciołom, Linneusz napisał do niego: *Non est, neque umquam in orbe existit Episcopus Tui similis*, czyli „Nie ma i nigdy nie było na świecie biskupa podobnego Tobie”³⁶.

Bibliografia

- Aase M., *Vitenskap og nasjonsbygging. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim på 1700-tallet*. Foredrag på Chr. Hansteen-symposium, Blindern, Oslo universitet, 26/10 2002, „Til Opplysning” 2003, nr 13, http://www.ub.ntnu.no/formidl/utgivelser/tilOpplysning/to_nr13.html (1 of 13) 13.02.2007 12:49:31 (dostęp: 22.06.2017).
- Berglund B., *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab – en 1700-tallshistorie fra Trondheim*, „Aarbøger for Nordisk oldkyndighed og historie” 2007.
- Burke P., *Společna historia wiedzy*, przekł. A. Kunicka, Warszawa 2016.
- Catalog over det norske Videnskabersselskabs Samlinger*, oprac. R. Nyerup, Kjøbenhavn 1808.
- Dahl O., *Carl von Linnés Forbindelse med Norge*, Trondhjem 1907.
- Johan Ernst Gunnerus og Carl von Linné brevveksling 1761–1772*, Trondheim 1976.
- Larsen S., *Med dragning mod nord. Gerhard Schøning som historiker*, Tromsø 1994.
- Midbøe H., *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Historie*, t. 1, Trondheim 1960.
- Printz H., *Biskop Gunnerus som botaniker*, w: *Johan Ernst Gunnerus, 1718 – 26 Februar – 1918. Mindeblade utgitt av det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*, Trondheim 1918.
- Slettsrand K., „Trondheimsmiljøet” og tanken om et norsk universitet ca 1760–1811. *Ballade om et nasjonalt symbol eller et ektefølt behov?*, Trondheim 2005.
- Suchodolski B., *Nauka polska w okresie oświecenia*, Warszawa 1953.
- Supphellen S., *Innoandrerne by, Trondheims historie 997–1997*, t. 2, Oslo 1997.
- Szelałowska K., *My Norwegowie. Tożsamość narodowa norweskich elit w czasach nowożytnych*, Kraków 2011.
- Szelałowska K., *Norweskie Towarzystwo Naukowe w Trondheim na tle życia umysłowego w Norwegii XVIII wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1988, t. 3 (XXXII), z. 4, s. 137–152.
- Ślaski K., *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych*, Wrocław 1977.

³⁶ H. Midbøe, dz. cyt., s. 61.

Wille Hans Jacob, *Samling af Mindetaler*, Kjøbenhavn 1805.

Wille Hans Jacob, *Utrykte Optegnelser om Thelemarken*, „Historisk Tidsskrift”, seria 2, t. 3, Kristiania 1882.

Norwegian Society of Sciences and Letters in Trondheim in the 18th century and its international contacts

Summary

In the context of social and cultural revival which occurred in Norway in the 18th century we observed a rising activity of the Norwegian intellectual elite. They showed a growing interest in the European Enlightenment ideas, a. o. patriotic slogans of social, cultural and economic progress. The foundation of the Royal Norwegian Society of Sciences and Letters (1760) was an attempt to put those ideas into life. At the same time, the Society and its founders, bishop Johan Ernst Gunnerus in particular, strived to establish and maintain good contacts with European scholars, mainly with Carl Linnaeus, thus attempting to become a part of the European Republic of Letters.

Krystyna Szelałowska – doktor habilitowany historii, prof. Uniwersytetu w Białymstoku
e-mail: k.szelałowska@gazeta.pl